

UDK –902
94

ISSN 2490-3930 (print)
ISSN 2744-1318 (online)
GODINA VIII/BROJ 8

UDRUŽENJE ZA PROUČAVANJE I PROMOVIRANJE ILIRSKOG NASLIJEĐA I DREVNIH I KLASIČNIH CIVILIZACIJA
BATHINVS

GODIŠNJAK UDRUŽENJA BATHINVS ACTA ILLYRICA

SARAJEVO, 2024.

IZDAVAČ / PUBLISHER:

*Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa
i drevnih i klasičnih civilizacija "BATHINVS"*
*The Association for the Study and Promotion of Illyrian heritage,
Ancient and Classical civilizations "BATHINVS"*
Topal Osman Paše 20, Sarajevo, Bosna i Hercegovina
<http://bathinvs.com/>

ZA IZDAVAČA / FOR THE PUBLISHER: Dženan Brigić

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK / EDITOR-IN-CHIEF: Edin Veletovac

IZVRŠNI UREDNIK / EXECUTIVE EDITOR: Amra Šaćić Beća

REDAKCIJA / EDITORIAL BOARD:

Enver Imamović (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo);
Milan Lovenjak (Filozofski fakultet Univerziteta u Ljubljani / Faculty of Arts, University of Ljubljana);
Marcel Burić (Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University
of Zagreb); Branka Migotti (Zagreb, Hrvatska / Zagreb, Croatia); Salmedin Mesihović (Filozofski fakultet
Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo); Ivan Basić (Filozofski fakultet
Sveučilišta u Splitu / Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split); Olga Pelcer-Vujačić
(Institut za istoriju Univerziteta Crne Gore / Historical institute of the University of Montenegro);
Siniša Bilić-Dujmušić (Hrvatsko katoličko Sveučilište u Zagrebu / Catholic University of Croatia);
Drago Župarić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo);
Bego Omerčević (Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli / Faculty of Philosophy, University of Tuzla);
Ivan Radman-Livaja (Arheološki muzej u Zagrebu / Archaeological Museum in Zagreb); Marko A. Janković
(Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu / Faculty of Philosophy, University of Belgrade);
Dejan Gazivoda (Centar za konzervaciju i arheologiju Crne Gore / Center for Conservation and Archaeology
of Montenegro); Lucijana Šešelj (Filozofski fakultet u Sveučilištu u Rijeci / Faculty of Humanities and Social
Sciences, University of Rijeka); Diana Sergeeva Dobрева (Odsjek za kulturu i civilizaciju Univerziteta u
Veroni / Department of Cultures and Civilizations, University of Verona); Uroš Matić (Univerzitet u Inzbruck
/ University of Innsbruck) Mattia Vitelli Casella (University of Bologna); Danijel Džino (Macquarie
University), Dragana Mladenović (Univerzitet u Southampton, Fakultet za za humanistiku / University
of Southampton, School of Humanities) i Nada Bulić (Sveučilište u Zadru, Odjel za klasičnu filologiju /
University of Zadar, Department of Classical Philology)

SEKRETAR REDAKCIJE / SECRETARY OF THE EDITORIAL BOARD: Dženana Kurtović

RECENZENTSKI ODBOR / ADVISORY BOARD:

Adnan Busuladžić (Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu / Faculty of Philosophy, University of Sarajevo),
Nadežda Gavrilović Vitas (Arheološki institut, Beograd / Institute of Archaeology, Belgrade),
Maria Mariola Glavan (Sveučilište u Zadru, Odjel za klasičnu filologiju / University of Zadar, Department
of Classical Philology), Tomislav Karlović (Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu / Faculty of Law, University
of Zagreb), Almir Marić (Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić" u Mostaru / Faculty
of Humanities "Džemal Bijedić" University of Mostar), Ina Miloglav (Filozofski fakultet Sveučilišta u
Zagrebu / Faculty of Philosophy, University of Zagreb), Gligor Samardžić (Filozofski fakultet Univerziteta
u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici / Faculty of Philosophy, University of Priština with
temporary seat in Kosovska Mitrovica), Vladimir P. Petrović (Balkanološki institut SANU / Institute for
Balkans Studies), Ljubica Perinić (Odsjek za arheologiju Zavoda za povijesne i društvene znanosti u Zagrebu,
Hrvatske akademija znanosti i umjetnosti / Department of Historical and Social Sciences in Zagreb, Division
of Archaeology, Croatian Academy of Sciences and Arts), Slobodanka Prtija (Filozofski fakultet Univerziteta u
Banjoj Luci / Faculty of Philosophy, University of Banja Luka)

Udruženje za proučavanje i promoviranje ilirskog naslijeđa i
drevnih i klasičnih civilizacija
“BATHINVS”

Acta Illyrica

Godišnjak Udruženja BATHINVS
Godina VIII/Broj 8

SARAJEVO, 2024.

SADRŽAJ / CONTENTS

PREDGOVOR / FOREWORD 7

IZVORNI NAUČNI RADOVI, IZLAGANJA SA NAUČNIH SKUPOVA / ORIGINAL RESEARCH ARTICLES AND CONFERENCE PAPERS

Drago Župarić & Seada Brkan – *Lektisternij: bogovi za stolom u antičkom Rimu / Lectisternium: Gods at the Table in Ancient Rome* 17

Amra Šaćić Beća – *The Daorsi, Daorson, Municipium Diluntum, and the question of (dis)continuity / Daorsi, Daorson, Municipium Diluntum i pitanje (dis)kontinuiteta* 35

Goran Popović – *Dva rimska nadgrobna spomenika iz istočne Bosne / Two Roman Tombstones from Eastern Bosnia* 61

Ajla Šabanija Softić – *Utjecaj rudarstva na urbani razvoj Domavije / The Impact of Mining on the Development of Domavia* 75

Radmila Zotović – *Liberov kult na području istočnog dela rimske provincije Dalmacije / The Cult of Liber in the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia* 99

Salmedin Mesihović – *Tragovi kraja Aqu(a)e, njene municipalne jedinice i antičkog načina života na sarajevskom području / Traces of Ending of Aqu(a)e, its Municipal Unit and the Ancient Way of Life in the Sarajevo Area* 113

Ago Mujkanović – *“Arheološka istraživanja” Tome Dragičevića u sjeveroistočnoj Bosni / “Archaeological research” by Tomo Dragičević in Northeastern Bosnia* 135

Zdravko Lučić – *Wie wurde die Provinz Bithynien verwaltet? / Kako se upravljalo rimskom provincijom Bitinijom?* 161

BIOGRAFIJE I PRIKAZI / BIOGRAPHIES AND REVIEWS

Adnan Kaljanac – *ALOJZ BENAC – Povodom 110. godišnjice rođenja* 175

Meldin Kešetović – *Prikaz knjige: Ivan Matijević, Officium consularis provinciae Dalmatiae. Vojnici u službi namjesnika rimske Dalmacije u doba principata, Književni krug Split – Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2020, 208 str.* 181

Elma Džigal – Prikaz knjige: Predrag Novaković, <i>The History of Archaeology in the Western Balkans</i> , Ljubljana University Press, Ljubljana, 2021, 503 str.	185
Faris Šaćić – Prikaz knjige: Vladimir D. Mihajlović, <i>Rimsko nasleđe u Srbiji: nauka, prosveta i javnost / Roman Heritage in Serbia: Academia, Education and the Public</i> , Filozofski fakultet Novi Sad, Novi Sad, 2023, str. 558.....	191
UPUTSTVA AUTORIMA.....	197
AUTHOR GUIDELINES.....	203
UPUTSTVA RECENZENTIMA.....	209
REVIEWER GUIDELINES.....	211

Dr. sc. RADMILA ZOTOVIĆ
Institute of Archaeology, Belgrade
Institut za arheologiju, Beograd
zotovicradmila7@gmail.com

Izvorni naučni rad / Original research article
UDK/UDC 904:255.6(497)
DOI: 10.54524.2490-3930.2024.99
Primljen / Received: 30. 05. 2024.
Prihvaćen / Accepted: 24. 09. 2024.

Liberov kult na području istočnog dela rimske provincije Dalmacije

Apstrakt: Na prostoru istočnog dela rimske provincije Dalmacije očuvano je do sada ukupno osam votivnih spomenika posvećenih bogu Liberu, od kojih je šest u samostalnom kultu, a jedan u kultnoj simbiozi sa Bahusom i jedan sa Terminusom i Jupiterom. Ono što se odmah može uočiti jeste odsustvo kultne zajednice sa ženskim paredrom Liberom, kao i varijabilnost prema kultu boga Bahusa. Spomenici se mogu datovati uglavnom u period cara Hadrijana i Marka Aurelija, a dedikanti su po zanimanju bile ugledne osobe, koje su bile višeg društvenog staleža: *arcarius fisci, ob honorem II viratus* i moguće *sacerdos*.

Ključne reči: rimski period, Liber, Dionis, Bahus, *sacerdos*, hramovi

Abstract: A total of eight votive monuments dedicated to the god Liber have been preserved on the territory of the eastern part of the Roman Province of Dalmatia to date. As a sequence of the total, six monuments represent a single cult; one monument represents a cult symbiosis with the god Bacchus, and one with Terminus and Jupiter. The absence of the presentation of a cult union with the female pargedra Libera is instantly apparent; so is the variable approach to the cult of the god Bacchus. The monuments can mostly be dated in the reign of Hadrian and, respectively, Marcus Aurelius. The dedicators were reputable officials, of higher social function: *arcarius fisci, ob honorem II viratus*, and most likely *sacerdos*.

Keywords: Roman period, Liber, Dionysus, Bacchus, *sacerdos*, temples.

Na prostoru istočnog dela rimske provincije Dalmacije očuvano je do sada ukupno osam votivnih spomenika posvećenih bogu Liberu, od kojih je šest u samostalnom kultu, a jedan u kulturnoj simbiozi sa Bahusom i jedan sa Terminusom i Jupiterom.

Liber je predstavljao staroitalsko božanstvo. Bio je bog plodnosti, naročito vinove loze, a njegov simbol predstavljao je falus.¹ Isprva je bio samostalno božanstvo, a kasnije je često poistovećen sa Jupiterom (*Jupiter Pater*) i Dionisijem. U ikonografiji je najčešće i predstavljan kao mladi, grčki, Dionis: golobradi mladić sa vinovom lozom, tirsom i paterom.

Odmah se mogu uočiti dve činjenice. Jedna je da se na prostoru istočnog dela rimske provincije Dalmacije Liber ne javlja u kulturnoj zajednici sa svojim ženskim paredrom Liberom. Ona se čak ne javlja uopšte na prostoru istočnog dela rimske Dalmacije. Druga jeste varijabilnost u poistovećivanju sa Bahom (Dionisijem) i javljanje u kulturnoj simbiozi sa njim.

Odsustvo kulturne zajednice sa Liberovim ženskim paredrom Liberom ne može se pripisati malom broju spomenika koji su do sada pronađeni jer je na prostoru Mezije Superior i dela Donje Panonije pronađen mali broj votivnih spomenika posvećenih Liberu (ukupno sedam), ali je na prostoru Singidunuma, Čaira i Sremske Mitrovice pronađen po jedan votivni spomenik kulturne zajednice Libera i Libere.² I u unutrašnjosti provincije Dalmacije ovakvi spomenici se javljaju retko.³ Ova pojava se pre može objasniti retkim prihvatanjem rimskog religioznog uzora do samoga kraja, tj. da je Liber sam kao zamena odgovarao određenom božanstvu religioznog domorodačkog panteona, a Libera nije. Druga činjenica se ogleda u pojavi kulturne zajednice sa Bahusom (Dionisom) (k. br. Liber - Bahus 1, Rogatica), i poistovećenja sa Bachusom (k. b. 4). Ova pojava se može objasniti činjenicom kao i prethodna. Izvesni autori smatraju da se obožavanje Dionisa, Bahusa i Liber Patera nalazi u istom okviru religioznih verovanja.⁴ Ovo se ogleda na motivima sa kasetama za pepeo u Ptuju. Na njima se kao dekorativni elementi javljaju kantaros, vinova loza i panter. Razlika između nadgrobnih spomenika istočnog dela rimske provincije Dalmacije i kasete za pepeo iz Ptuja jeste u tome što se na prvim umesto pantera nalaze konji. Oni mogu pripadati Neptunovom religioznom simbolizmu, tim pre što se na tipu spomenika kocke sa piramidom javljaju i reljefne predstave delfina.⁵ Jedino se na

¹ Срејовић, Цермановић Кузмановић 1979, 233–234.

² Вулић 1909, 142, бр. 62; Вулић 1905, 82, бр. 10; Мirković 1971, 66, н. 21.

³ Imamović 1977, 163–164.

⁴ Djurić 2023.

⁵ Зотовић 1995, 101–135.

teritoriji istočne Bosne i Hercegovine javljaju predstave lavova, u Bratuncu i Štitarovu Donjem.⁶ No, mnogo važnija je pojava bršljanove lozice, koja je izuzetno česta na ovim prostorima provincije Dalmacije, kao reljefni ukras na soklu spomenika ili po ivici reljefnog ili natpisnog polja. Ovakvi ukrasi govore o raširenom poštovanju Dionisa na ovim prostorima. Takođe se često na nadgrobnim spomenicima i u grobnim nalazima konstatuju ukrasi na nakitu srcolikog oblika, odnosno oblika lista bršljana,⁷ što upućuje na veliko poštovanje i verovanje u Dionisa. Ako se prihvati Djurićevo poistovećenje Dionisa, Bahusa i Liber Patera, onda se i Liber Pater vezuje za htonski kult. On se na prostoru istočnog dela rimske provincije Dalmacije epigrafski nalazi na votivnim spomenicima, dok se na nadgrobnim spomenicima, shvaćen u kulturnoj simbiozi javlja kao Dionis – Liber Pater. Ovo se opet, ogleda u nakitu na predstavama pokojnika sa lancima na fibulama sa srcolikim privescima i dekorativnim ukrasima vinove loze i kantarosa iz koga ona izvire, u soklu nadgrobnih spomenika i reljefnim ukrasima po ivicama natpisnog ili reljefnog polja.

I na prostoru istočnog dela rimske provincije Dalmacije Liber se, sa izuzetkom jednog slučaja gde je označen samo kao “Liberio” (k. br. Liber – Bahus, 1, Rogatica), javlja označen kao Liber Pater. Ovo odgovara prihvaćanju rimskog panteona, jer se tako Liber i javlja u svom izvornom obliku. U jednom slučaju se navodi kao *Liber Pater Augustus*, što pokazuje njegovu vezu sa carskim kultom (Augustus), to jest vezu domorodačkog kulta sa rimskom religijom i carem, kao što Cambi navodi u svojoj teoriji.⁸ Posebnu pažnju zaslužuju dve posvete iz Užica (k. br. 1 i 2), na kojima je Liber označen kao “Liberio Patri Capeduni”, odnosno “Liberio patri Capedunensi”. Isprva su Domaševski, a kasnije i Patsch razrešili ova dva atributa kao imena keltskog grada.⁹ Arheološka istraživanja su pokazala da na teritoriji današnjeg Užica nije postojao grad, kao što nije bilo ni keltskog prisustva. Fanula Papazoglu smatrala je da se radi o keltskom plemenu čiji je etnikon ostao sačuvan u atributu boga Libera.¹⁰

Liber se nalazi i u dve kultne zajednice. Jedna je sa bogom Bahom (Dionisom), a druga sa Terminusom i Jupiterom. Prva pokazuje da nije bila poznata niti do kraja prihvaćena poistovećenost Libera sa Dionisom, dok druga ima dublje značenje. Prva tvrdnja zasniva se direktno na zameni Libera sa Bahom, tj. u prenosnom smislu sa Dionisom. Kod druge tvrdnje, na žalost, na spomeniku nije zabeleženo ime dedikanta, što bi pomoglo oko timačenja ovoga spomenika. Inače, Liber je u kulturnoj

⁶ Зотовић 1995, 134, п. 19–22.

⁷ Поповић 2013, 541–552.

⁸ Cambi 2012, 81. Rasprava o o ovom epitetu je još uvek vrlo živa.

⁹ Зотовић 1989, 103.

¹⁰ Зотовић 1989, 103.

zajednici sa Jupiterom zabeležen na prostoru Singidunuma (Jupiter – Tera Mater – Liber – Libera)¹¹ i Niša (Jupiter – Junona – Liber – Hilara).¹² Na prostoru Donje Panonije zabeležen je u Sremskoj Mitrovici (Jupiter – Silvan – Liber – genije).¹³ Verovatno da su uticaji za ovaj spomenik iz Ustikoline došli iz Donje Panonije sa kojom je istočni deo provincije Dalmacije imao i dubljih veza. Natpis iz Ustikoline pokazuje da su Liber i Terminus bili povezani preko međa livada i pašnjaka, a sa Jupiterom kao vrhovnim božanstvom koje sudi i predsedava svemu. Dedicant posvete Liberu – Bachu bio je veteran, a posvete iz Ustikoline dedicant nije zabeležen.

Tamo gde su funkcije i imena dedikanata očuvana moguće je izvršiti datovanje spomenika i izvesti zaključak da su iugledni ljudi, da su višeg društvenog staleža bili dedikanti Liberovog kulta. Najranije se, u vreme Hadrijana, a prema gentiliciju Aelius, može izvršiti datovanje spomenika Liberu – Bachu (k. br. Liber – Bahus, 1), u period cara Hadriana, dok se prema gentiliciju Aurelius mogu u period cara Marka Aurelija odrediti tri spomenika (Liber, kat. br. 1, 2, 4). Jedan od njih (k. br. 1), bio je počasni *duumvir*, drugi, prema Šašelovom razrešenju (k. br. 2), *sacerdos*, a treći državni blagajnik, *arcarius fisci* (k. br. 4). Ako se prihvati Šašelovo razrešenje tekst kao *sacerdos*, to bi moglo da znači da je Liber imao samostalno ustanovljen kult na prostoru istočnog dela rimske provincije Dalmacije, kao i podignute hramove.

¹¹ Вулић 1909, 142, н. 62.

¹² CILIII1680.

¹³ Mirković 1994, 377, n. 31.

Katalog

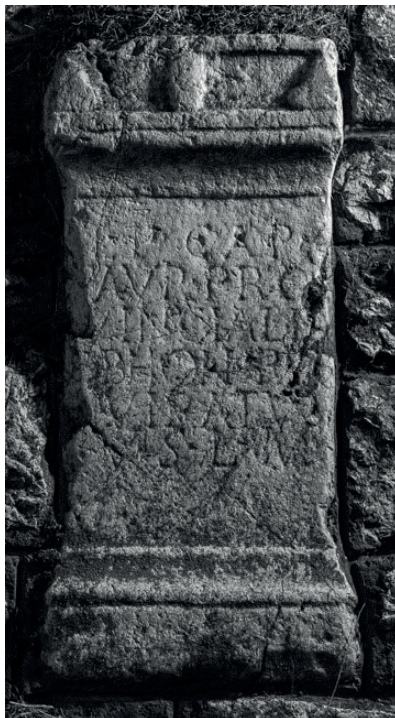
Liber

1. Ara od krečnjaka, dimenzija 1,00 x 0,46 m. Gore, akroterije u uglovima, a u sredini ornament koji više nije vidljiv (možda bukranion). Uzidan u potporni zid iznad užičkog muzeja. (sl. 1)

Lok.: Užice.

L(ibero) p(atri) Cap(eduni)/ T. Aurelius Pro/vincialis/ ob honorem/ II viratus/ v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Lit.: CIL III 8354; N. Vulić 1941–48, 248, n. 487; P. Зотовић 1990, 157–158, br. 9, sl. 8.

Slika 1. Ara, krečnjak, posvećena Liberu, Užice
<https://lupa.at/29888/photos/1> (©Ubi Erat Lupa, Foto: Ortolf Harl)

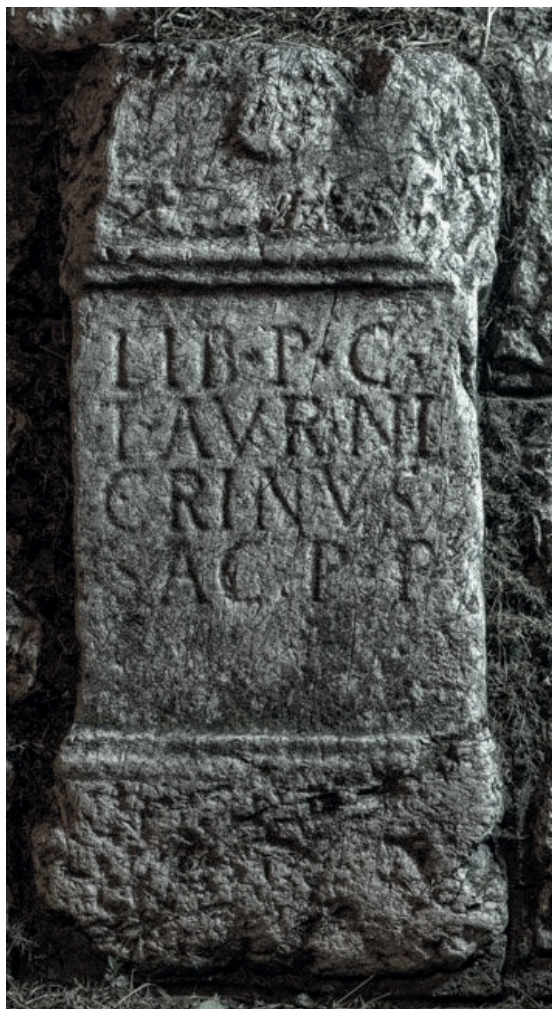
2. Ara od krečnjaka, dimenzija 1,00 x 0,50 m. Uzidan u potporni zid iznad užičkog muzeja. (sl. 2)

Lok. : Užice.

Lib(ero) p(atr) C(apedunensi)/T. Aur(elius) Ni/grinus/ sac(rum) p(ro) p(arte).

A. et J. Šašel: 3 *sac(erdos) p(ecunia) p(ublica).*

Lit. : N. Vulić 1941–48, 248, n. 486; A. et J. Šašel 1963, 47, n. 78; P. Зотовић 1990, 158–159, n. 10, br. 10, n. 9.

Slika 2. Ara, krečnjak, posvećena Liberu, Užice.

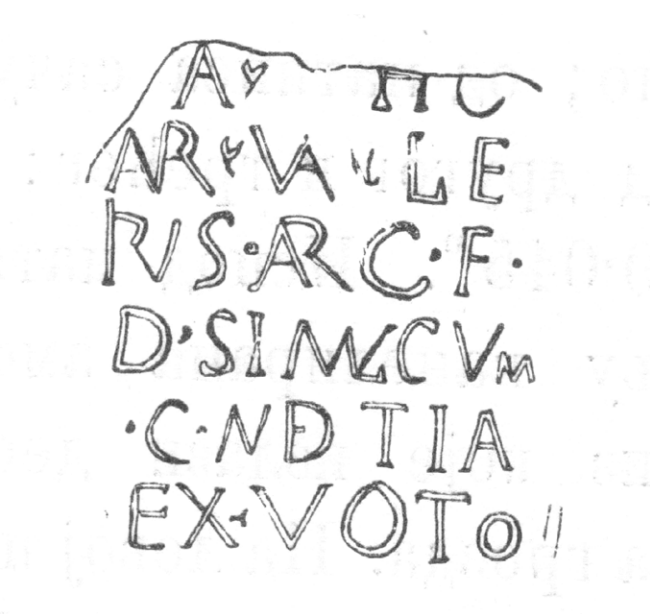
<https://lupa.at/29889/photos/1> (© Ubi Erat Lupa, Foto: Ortolf Harl)

3. Ara od krečnjaka, dimenzija 1,00 x 0,42 x 41 m.

Lok. : Bioska.

[L]ib(ero) p(atrici) / [.....] / [...] ex [v]ot[o].

Lit. : D. Sergejevski 1940, 150, n. 18; N. Vulić 1941–48, 474; A. et J. Šašel 1986, 77, n. 1516.

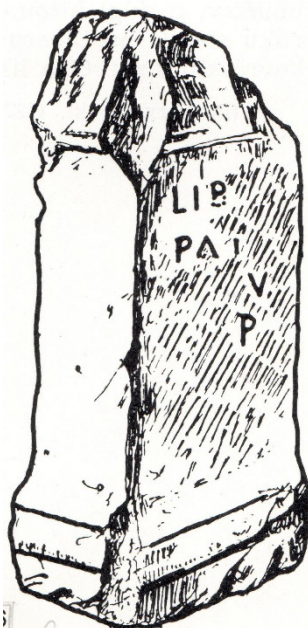
Slika 3. Natpis posvećen Liberu, Biosko (Sergejevski 1940, 150)

4. Ara od krečnjaka, dimenzija 0,70 x 0,36 x 0,31 m. (sl. 3)

Lok. : Ježevica

*B]a[cc]ho/ Aur(elius) Vale/rius arc(arius) f(isci)/ D(almatiae) simul cum/ c(o-
niuge) Andetia/ ex voto [p(osuit).*

Lit. : N. Vulić 1909, 183, n. 122.

Slika 4. Ara, krečnjak, posvećena Liberu, Skelani (Vulić 1909, 183)

5. Ara od krečnjaka, dimenzija 0,91 x 0,45 x 0,35 m. Gore napred, rozeta sa palmetama. U redu 2 slovo I upisano u D.

Lok. : Kolovrat.

L(ibero) P(atri) Au(gusto)/ Gordi/us Ur/sinus.

Lit. : M. Mirković 1975, 98, br. 2; P. Зотовић 2001, 192, br. 18.

6. Ara od krečnjaka, dimenzija 1,07 x 0,44 x 0,39 m. Gornji deo odbijen i dosta oštećen. (sl. 4)

Lok. : Skelani

Lib(ero)/ Pa(tri)/ v(otum)/ [l(ibens)] p(osuit).

C. Patsch 1907, 438, n. 11, fig. 14; E. Imamović 1977, 398, n. 156, fig. 156.

Liber – Bahus

1. Ara od krečnjaka, dimenzija 0,101 x 0,72 x 0,35 m. Spomenik dosta oštećen i izrađen grubo i primitivno. Napred, podeljen urezanim motivom užeta na dva dela. (sl. 5)

Lok. : Rogatica

Natpis levo: *L(ibera)/ P(ublius) A(elius) Cleme(ns)/ veter(anus)/ e ae/ t sos/ e/ b(ene) v(otum) s(olvit)*.

Natpis desno: *B(accho)*.

Lit. : CIL III, 12754; E. Imamović 1977, 398, n. 155, fig. 155.

Slika 5. Ara krečnjak, posvećena Liberu i Bahu, Rogatica (Imamović 1977, 398, fig. 155)

Terminus – Liber – Jupiter

1. Ara od krečnjaka, dimenzija 0,76 x 0,56 x 0,29 m. Izrađena samo prednja strana urezanim akroterijama i slabo naglašenim kapitelom i postamentom. Podeljen sa dve vertikalno urezane crte na tri dela. (sl. 6)

Lok. : Ustikolina

Natpis levo: *Term(ino)*

Natpis u sredini: *Lib(ero) P(atri)*

Natpis desno: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*.

Lit. : E. Imamović 1977, 416, n. 184, fig. 184.

Slika 6. Ara, krečnjak, posvećena Terminusu, Liberu i Jupiteru, Ustikolina (Imamović 1977, fig. 184)

Summary: The Cult of Liber in the Eastern Part of the Roman Province of Dalmatia

Eight votive aras dedicated to the god Liber have been preserved on the territory of the eastern part of the Roman Province of Dalmatia. Six of these eight aras were dedicated to the cult of Liber alone; one monument was dedicated to the cult congregation of Liber, Terminus, and Jupiter, and one ara is dedicated to the cult symbiosis of Liber and Bacchus.

The absence of votive monuments dedicated to Liber and his female *paredra* *Libera*, as well as the variable reference to the cult of the god Bacchus, can be immediately noticed. At some of these monuments, Liber is either identified as Bacchus or represented in a cult congregation with the same. Except in one case, Liber is always referenced using attributes *Liber Pater*. These attributes were complemented with either “Augustus” or – according to two votive aras located in the city of Užice – “Capeduni” and “Capedunensi”. The meaning of these attributes has not been discovered yet but is assumed to refer to the ethnicon of a Celtic tribe that had been resident there. It is possible that the identification of Liber with Dionysus *onises* and Bacchus indicates a reference to the chthonic cult. The dedicators were mostly wealthy individuals of higher social status. In addition to a *veteran*, an honorary *duumvir* and an *arcarius fisci* are referred to at the aras. If Šašel’s *sacerdos* resolution is accepted for one of these monuments, it would indicate that the cult of Liber was officially established to even include dedicated temples.

The majority of monuments can be dated in the period of the reign of Marcus Aurelius, as well as the preceding period of the reign of Hadrian.

BIBLIOGRAFIJA

- Cambi 2012 – N. Cambi, Romanization of western Illyricum from religious point of view, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* 42, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2012, 71–88.
- Djurić 2023 – B. Djurić, Dionysos in the province. Dionysian motifs of a Poetovian monument, *A Step into the Past*, Institute of Archaeology in Belgrade, 2023, 315–324.
- Imamović 1977 – E. Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici na području BiH*, Veselin Masleša, 1979.
- Mirković 1971 – M. Mirković, Sirmium - Its History from the First Century A. D. to 582 A. D., in V. Popović (ed.), *Sirmium I: Archaeological Investigations in Sirmian Pannonia*, Arheološki institut Beograd, 5–94.
- Mirković 1975 – M. Mirković, Iz istorije Polimlja u rimsko doba, *Godišnjak Centra za balkanološka istraživanja* 14 (12), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1975, 95–108.
- Mirković 1994 – M. Mirković, Beneficarii consularis in Sirmium, *Chiron* 24, De Gruyter, 1994, 345–404.
- Patsch 1907 – K. Patsch, Arheološko–epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 19 (1), Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, 1907, 431–470.
- Popović 2013 – I. Popović, Jewelry on the Representations of the Deceased Women on the Tombstones from Eastern Dalmatia, *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva /Funerary Sculpture of the Western Illyricum and Neighbouring Regions of the Roman Empire*, Književni krug, 2013, 541–554.
- Сергејевски 1940 – Д. Сергејевски, Римски натписи из Босне, ужичког краја и Санцака, *Споменик СКА* 93, Српска краљевска академија, 940, 133–160.
- Срејовић, Цермановић Кузмановић 1979 – Д. Срејовић, А. Цермановић Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Српска књижевна задруга, 1979.
- Šašel 1963 – A et J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter anno MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, *Situla* 7, Narodni muzej Slovenije, 1–174.
- Šašel 1986 – A. et J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter anno MCMII et MCMLX repertae et editae sunt, *Situla* 25, Narodni muzej Slovenije, 1986, 1–533.
- Вулић 1909 – Н. Вулић, Антички споменици у Србији, *Споменик СКА* 47, Српска краљевска академија, 1909, 109–191.
- Вулић 1941 – 48 – Н. Вулић, Антички споменици наше земље, *Споменик СКА* 98, Српска краљевска академија, 1941–48, 1–342.
- Зотовић 1989 – М. Зотовић, Најстарија прошлост ужичког краја, у: *Историја Титовог Ужича*, Историјски институт – Београд, 1989, 37–117.

- Зотовић 1990 – Р. Зотовић 1990, Римски надгробни и вотивни споменици из епиграфске збирке Завичајног музеја, *Ужички зборник* 18, Narodna biblioteka u Titovom Užicu, 1990, 153–170.
- Зотовић 2001 – Р. Зотовић 2001, Антички култови на подручју Пријепоља и Пљеваља, у: *Vestigatio Vetustatis* Александрина Цермановић Кузмановић од пријатеља, сарадника и ученика, Filozofski fakultet – Centar za arheološka istraživanja, 2001, 183–195.

